

DÜZYAZI ŞEKLİNDE YENİDEN YAZILAN ANONİM BİR CÜMCÜME HİKÂYESİ

Özkan DAŞDEMİR *

Özet

14. yüzyılda Hüsam Kâtib tarafından yazılmış olan Dâsitân-ı Cümcüme Sultan, Feridüddin Attâr'ın eserinden iktibas edilen dinî-didaktik mahiyette küçük bir manzumedir. Hikâyede Hz. İsa'nın yol üzerinde bir kuru kafa ile karşılaşması ve kuru kafayı diriltmesi konu edilmiştir. Kuru kafanın cehennemde başından geçen olayların anlatıldığı bölümler fantastik bir düzlemde ele alınmış olmakla birlikte; insanlara cehennem ahvalinden haberler verilmek suretiyle metin didaktik bir özellik kazanmıştır. Hikâyenin değişik kütüphanelerdeki mecmua ve cönklerde bulunan mesnevi örnekleri çeşitli araştırmacılar tarafından işlenmiştir. Türk edebiyatında tespit edilebilen tek mensur örnek ise çalışmamızda incelediğimiz Hazâ Kitâb-ı Cümcüme-i Mübârek başlıklı metindir. Çalışmamızda bu metin yeni harflere aktarılarak tanıtılmış, hikâyenin motif sırası mesnevi nüshalarıyla karşılaştırılmış, hikâyede karakteristik özellik gösteren kuru kafa ve kemikten diriltme motifleri üzerinde geniş olarak durulmuş, söz konusu motiflerin Türk halk anlatılarında tespit edilebilen örnekleri gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Cümcüme, Hz. İsa, kuru kafa, kemikten diriltme, cehennem.

AN ANONYMOUS CÜMCÜME STORY RE-WRITTEN IN THE SHAPE OF PROSE

Abstract

Dâsitân-ı Cümcüme Sultan written by Hüsam Kâtib in the 14th century is a little poem in religious-didactic nature quoted from Feridüddin Attar's work. The subject in the story is that Jesus encountered with a skull and resurrected it. Although the chapters in which the affairs the skull experienced in hell were discussed in a fantastic level, the text earned a didactic feature by giving news from the conditions in the hell to people. The mesnevi samples of the story found in journals and conks in various libraries were processed by different researchers. The only sample of prose that can be detected in Turkish literature is the text entitled Hazâ Kitâb-ı Cümcüme-i Mübârek which we examined in our study. In our study, this text was introduced by being transferred to the new characters, the motif sequence of the story were compared with copies of mesnevi, the motifs of skull and the resurrection from bones showing characteristic features were mentioned broadly, the examples of these motifs

* Yrd. Doç. Dr., Erzincan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Öğretim Üyesi, ozkandasdemir@hotmail.com.

that can be detected in Turkish folk narratives were shown.

•

Key Words

Cümcüme, Jesus, skull, resurrection from bone, hell.

Giriş

İslamiyet'in kabulünden sonra yeniden şekillenen Türk edebiyatında dinî hikâyeler önemli bir yere sahiptir. Manzum, mensur ve karışık yapıda işlenen bu hikâyelerin kaynakları arasında; *Kitab-ı Mukaddes* ve *Kur'an-ı Kerim*'deki kıssalar ile başta Hz. Muhammed olmak üzere, Hz. Ali, Hz. Hüseyin ve daha birçok dinî şahsiyetin hayatları etrafında teşekkül eden menkıbevi-destani olaylar sayılabilir. Özellikle 14. yüzyıldan itibaren Anadolu sahasında ortaya çıkan dinî hikâyeler, bünyelerindeki aşk (ör. *Yusuf ile Züleyha*), kahramanlık (ör. *Hz. Ali Cenknâmeleri*) ve matem (ör. *Maktel-i Hüseyin*) gibi birçok muhtevadan ötürü halk arasında oldukça sevilmiş ve meclislerde çokça okunmuştur. Bu hikâyelerden biri *Cümcüme Sultan* adıyla bilinen ve kaynağını kutsal kitaplarda Hz. İsa'nın ölümleri dirilttiğine dair nakledilen bilgilerden¹ alan kısa bir hikâyedir.

Kıpçak sahasının eski mahsullerinden biri olan *Dâsitân-ı Cümcüme Sultan*, Hicri 770 (1368)'te Hüsam Kâtib tarafından yazılmış dinî-didaktik mahiyette küçük bir manzumdur. Eserle ilgili ilk bilgileri Köprülü vermiştir (Cunbur 1977: 39). Köprülü; dünya, ahiret ve cehennem ahvali gibi dinî meseleler hakkında "avamî" İslam ideolojisinin bir ifadesi niteliğindeki bu manzumenin halk arasında oldukça sevildiğini, bu konuya Azeri ve Osmanlı sahalılarında da büyük bir önem verildiğini belirtir. Türk edebiyatının tanınmış mevzularından *Hz. Ali ile Kesikbaş* hikâyesininse *Cümcüme* hikâyesinin diğer bir şekli sayılabileceğini ifade eder (2004b: 326). İran ve Türk halk edebiyatlarının umumi mevzuları arasında gösterdiği bu hikâyenin, Türkistan ve Harezm'de Özbek ve Türkmenler arasında çok yayıldığı bilgisini, eserle ilgili malumata dâhil eder (2004a: 172).

Köprülü, Olearius'un İran seyahatinde Derbend'den geçtiği esnada, oradaki meşhur "Cümcüme" mezarını ziyaret ettiğini, halk arasından edindiği bilgilerden hareketle *Cümcüme Sultan* hikâyesinin Fuzûlî'ye isnadının yanlış olduğunu belirtir (2004a: 522; 2004b: 326). Hüsam Kâtib'in meşhur eserinin, Feridüddin Attâr'ın *Cümcüme-nâme*'sinden iktibas edildiğini iddia eder (2004b: 326). Mazioğlu, "divan edebiyatında hikâye" bahsinde *Cümcüme* hikâyesini 14.

¹ Bk. *Kitab-ı Mukaddes*, İncil, Matta 9: 18-25, Markos 5: 35-42, Luka 7: 11-15, 8: 49-56, Yuhanna 11: 38-44; *Kur'an-ı Kerim*, Âli İmrân: 49, Mâide: 110.

yüzyılda teşekkül ettiği kabul edilen küçük dinî hikâyeler arasında gösterir (1992: 21-22).

A-Hikâyenin Mesnevi Formundaki Örnekleri

Anadolu sahasında yazılan *Cümcüme Sultan* mesnevilerinin Hüsam Kâtib'in eserinden aktarıldığını ifade eden Önler (1991: 372) Göttingen'de (Almanya) Georg-August Üniversitesi kütüphanesindeki Türkçe yazmalarda "Turc. 9/4" numarada kayıtlı bulunan 108 beyitlik *Cimcime-i Sultanî* başlıklı metni tespit edip işlemiştir. Tarih ve yazar kaydı olmayan metin harekeli nesihle yazılmış olup; Önler, bu metnin 15. yüzyıla ait olduğunu ifade etmektedir (1991: 372). Aynı metni daha sonra Türker de tanıtmış (bk. 2011a: 258; 2011b: 5-7) ve tekrar işlemiştir (bk. 2011b: 146-156).

Merhan (2013), Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Bölümünde 4311 demirbaş numarasıyla kayıtlı bir mecmuada bulunan *Dâsitân-ı Cümcüme* başlıklı metni işlemiştir. 140 beyitten oluşan ve sade bir dille kaleme alınan mesnevinin bitiş beytinde "Konyalı Hüseyin" ismi geçmektedir. Bu mesnevi, Göttingen Georg-Augus-Universität (Önler 1991) ve Ankara Millî Kütüphane (Cunbur 1977) nüshalarıyla birçok yönden örtüşmektedir (Merhan 2013: 3134). Millî Kütüphanedeki söz konusu nüsha, 1846-1852 yılları arasında yazılmış bir cönkte bulunan *Destân-ı Cimcime Sultân* başlıklı, 19 beyitten oluşan bir mesnevidir. Bu metin Cunbur (1977) tarafından işlenmiştir. Türker, Millî Kütüphanede 06 Mil Yz Cönk 2 arşiv numaralı bir cönkün 30b-34a varakları arasında *Cimcime Sultan Destanı* adıyla kayıtlı bir nüshanın daha bulunduğunu ifade eder (2011b: 7). Nüsha hususiyeti gösteren bu metinlerden biri de *Hazâ Destân-ı Kuru Kafa Cümcüme Sultan* başlıklıdır. Tansel'in İngilizce makalesinde işlediği, 124 beyitten oluşan bu metnin sonundaki "Tevbe kıl ...li Hasan aç gözün" (1970: 261) ifadesi Merhan'ın işlediği metnin bitiş beytindeki "Tevbe kıl Konyalı Hüseyin ac gözün" (2013: 3146) ifadesiyle benzer olduğundan, bu iki metnin müstensihinin aynı kişi olabileceğini düşündürmekte ve bunların birbirine daha yakın metinler olduğunu göstermektedir. Buraya kadar tanıtılan dört metnin bir nüshası da Millî Kütüphanede mevcuttur. *Dâsitân-ı Cimcime Sultân* başlıklı metin, 06 Mil Yz A 3881/8 arşiv numarasında kayıtlı olup; hikâye mecmuası niteliğindeki bir yazmanın 75b-80a varakları arasındadır.

Bu metinler dışında Millî Kütüphanede bir mesnevi daha mevcuttur. Bu metin, 06 Mil Yz A 6823/6 arşiv numarasında kayıtlı, harekeli nesih ile yazılmış olan *Hazâ Destân-ı Cümcüme Sultân* başlıklı 111 beyitlik anonim bir mesnevidir. Dinî hikâye mecmuası niteliğindeki yazmanın 22a-25a varakları arasında

bulunan mesnevi işlenmemiştir. Metin, *Söyle ey cân güneşiniñ bülbülü / Cân elinden mi getürdiñ bu dili* mısralarıyla başlamaktadır.

Çalışmamızda mesnevi nüshaları aşağıdaki gibi kısaltılarak, mensur hikâye ile karşılaştırma yapılmıştır.

(G): *Göttingen nüshası*. Göttingen’de (Almanya) Georg-August Üniversitesi kütüphanesinde, Türkçe yazmalarda “Turc. 9/4” numarada kayıtlı bulunan *Cimcime-i Sultanî* başlıklı metin, Önler (1991) ve Türker (2011b) tarafından işlenmiştir.

(M): *Millî Kütüphane nüshası*. Millî Kütüphanedeki bir cönkte bulunan *Destân-ı Cimcime Sultân* başlıklı metin, Cunbur (1977) tarafından işlenmiştir.

(S): *Süleymaniye Kütüphanesi nüshası*. Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Bölümünde 4311 demirbaş numarasıyla kayıtlı bir mecmuada bulunan *Dâstân-ı Cümcüme* başlıklı metin, Merhan (2013) tarafından işlenmiştir.

(T): *Tansel nüshası (Fevziye Abdullah Tansel’in şahsi kitaplığındaki nüsha)*. Tansel’in Ankara’da bir sahafta bulup satın aldığı (bk. 1970: 255) *Hazâ Destân-ı Kuru Kafa Cümcüme Sultan* başlıklı metni yazarın kendisi (1970) işlemiştir.

B-Hazâ Kitâb-ı Cümcüme-i Mübârek

Türk edebiyatında *Cümcüme Sultan* hikâyesinin tespit edilebilen tek mensur örneği *Hazâ Kitâb-ı Cümcüme-i Mübârek*’tir. Bu metin, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Kütüphanesinde 1505 arşiv numaralı yazmanın 1b-8b varakları arasında yer almaktadır. 1505/1 arşiv numarası ile kayıtlı olan metin, İsa Peygamber ile Cümcüme adlı bir padişah arasında geçen çürümüş kemiğin dirilmesi olayından mürekkeptir. Hikâyenin sonunda Hicri 1248 (1832-1833) kaydı bulunmaktadır. Yazmanın 8b-38b varakları arasında yer alan *Kıssa-i Süleymân Peygamber Aleyhisselâm* başlıklı hikâyenin tarihi ise Hicri 1249 (1834-1835) senesidir.

Halk için sade bir dille kaleme alınan bu eser kusurlu bir yazma özelliği göstermektedir. Metinde bazı sözcükler; “kâğat” (*kâğıt*) örneğinde olduğu gibi yanlış yazılmış, bazı sözcüklerse “üstihâr, üstühâr, üstehâr” (*üstühân: kemik*) örneklerinde olduğu gibi değişik yerlerde değişik şekillerde yanlış olarak yazılmıştır. “Cümcüme” ismi de metinde değişik yerlerde değişik şekillerde yazılmıştır.

1-Cümcüme İsminin Menşei

Bazı araştırmacılar “Cümcüme Sultan” isminin “cimcime” sözcüğüyle ilgisi üzerinde durmuş, konuyla ilgili çeşitli görüşler öne sürmüşlerdir. Cunbur, *Cimcime Sultan* veya bir vokal değişikliğiyle *Cümcüme Sultan* ismiyle anılan

hikâyedeki “cimcime” sözcüğünün dilimizde hâlâ kullanılmakta olduğunu ifade ederek; sözcüğün etimolojisi üzerine çeşitli bilgiler verir (bk. 1977: 53-54). *Tarama Sözlüğü*’nde, *Hacı Bektaş Velâyetnamesi*’nden verilen örnekte “cimcime” veya “çimçime” şeklinde geçen sözcüğün bir çeşit ayakkabı anlamında olduğu; *Bürhan-ı Katı*’dan verilen örnekte Türklerin “cimcime” şeklinde telaffuz ettiği sözcüğün “çümçüm” şeklinde İran kalenderlerine mahsus bir tür ayakkabı anlamında olduğu ifade edilmiştir. Sözcüğün Türkiye ağızlarında; “ufak-tefek”, “körpe”, “yavru”, “cınbız”, “cin mısırı”, “üstü çok açık terlik” ve “cimcime” şekliyle “bataklık” anlamına geldiği bilgisi verilmiştir (Cunbur 1977: 53).

Cunbur, sözcüğün “cemceme” şekliyle *Türk Ansiklopedisi*’nde de aynı şekilde bir çeşit ayakkabı olarak tarif edildiğini; II. Bayezid’in kardeşi Cem Sultan’a verilen “Cemceme Sultan” adından ötürü Cem Sultan’ın hayatı ve bilhassa ölümüyle *Cümcüme Sultan* efsanesi arasında bir ilgi kurulabileceğini düşünmektedir (1977: 54).

F. Steingass’ın sözlüğünde bu sözcük, “jumjumât, jumjuma” maddesinde Farsça kökenli bir sözcük olarak “kuru kafa” anlamında gösterilmiştir (Steingass 1892: 370’ten aktaran; Türker 2011b: 7). Türker, bu bilgiye dayanarak *Cümcüme Sultan* hikâyesinde geçen Hz. İsa ve kuru kafa motifinden hareketle, sözcüğün anlamının “kuru kafa” olması gerektiğini düşünmektedir (2011b: 7).

Sözcüğün anlamlandırılması ile ilgili yukarıda verilen bilgiler arasında, sadece Steingass’ın verdiği bilgi, sözcüğün *Cümcüme Sultan* hikâyesi ile ilgisini göstermektedir; ancak incelediğimiz mensur hikâyede sözcüğün etimolojisi ile ilgili bilgi verilmiştir. Metne göre, “Cimcime” ismi Arapça kökenli “cem” (toplama, yağma) sözcüğünden türemiştir. Hz. İsa çürümüş kemikleri bir yere “cem” ettiği (topladığı) için, kemiklerinden dirilen adamın ismi “Cimceme” olmuştur:

“Andan Haziret-i İsa Aleyhisselâm eyitdi: “Ey çürümüş kemükler ve ey pâre pâre olmuş etler ve ey mahvolmuş deriler! Bir yere cem’ oluñ ki Hak Sübhâne ve Teâlâ’nıñ kudretiyle.” Pes Haziret-i İsa Aleyhisselâm nazar iderdî ki, ol çürümüş kemükler ve dökülmüş etler Hak Teâlâ’nıñ kudretiyle mevcûd olup câ[n] tenine gelüp karâr itdi. Andan ol kemük bir zarif şahs oldı, ayak üzerine kalkdı ve andan fasîhü’l-lisân ile eşhedü en lâ ilâhe illallah İsa resûlullah dedi. Bunda rivâyet olunur ki, anıñ adı soñra Cimceme oldı. Zîrâ İsa Aleyhisselâm anıñ kemüklerin bir yere cem’ eyledi. Cimceme demek cem’ manâsıdır. Anıñ için adı Cimceme oldı.” [8a-8b]

2-Hikâyenin Motif Sırası

1. Hz. İsa yolda giderken çürümüş bir kemik görür. Kemiği yerden kaldırıp eline alır, kemiğe dil vermesi için Allah’a niyazda bulunur.

2. Kemik, Allah'ın izniyle dile gelir. Hz. İsa, kemiğe bazı sorular sorar, kemik cevap verir.

a. Dünyadayken ulu bir padişah olduğunu, emrinde nice kişiler olduğunu, saltanatının ihtişamının, askerinin gücünün haddi-hesabı olmadığını,

b. Dünyada dört yüz yıl padişahlık yaptığını,

c. Dervişlere yardım ettiğini, her gün bin aç doyurduğunu, çıplakları giydirdiğini; ama Allah'ı bilmediğini, putperest olduğunu söyler.²

3. Hz. İsa, kemiğe ölüm meleşini sorar; kemik cevap verir.

a. Bir gün hamama gittiğini, hamamda çok oturduğunu, hamamdan çıkıp sarayına gittiğini, bir süre uyuduktan sonra hastalandığını, tabiplerini çağırduğunu; ancak derdine bir türlü çare bulunamadığını,

b. Beş gün sonra perişan olup dilinin tutulduğunu, o esnada "Onun canını alın, cehenneme bırakın!" diye bir ses duyduğunu,

c. Ölüm meleşinin, sağ ve sol yanında at üzerinde çirkin görümlü yardımcılarıyla gelip canını aldığını söyler.³

4. Hz. İsa, kemiğe ölüm esnasında neler olduğunu sorar, kemik cevap verir.

a. Ölüm meleşini ve ellerinde keskin bıçaklar ile başka melekleri gördüğünü, meleklerin kendisine hışımla baktıklarını,

b. Dilini, yetmiş meleşin tuttuğunu, korkudan attığı çığlıklardan yer ve göklerin titrediğini,

c. On meleşin gelip ayaklarını tuttuğunu, on tanesinin de ateşten kerpetenler ile vücudunun her yerini kopardığını,

d. Meleklerle hazinelerini vermeyi teklif ettiğini; ama meleklerin onu kabre götürüp üzerine toprak attıklarını,

e. Kabirde canını tekrar verdiklerini,

f. Dünyadayken yaptıklarını yazmalarını istediklerini,

g. Kefenini kâğıt, parmağını kalem, tükürüğünü mürekkep yapıp; dünyadayken yaptıklarını bir bir yazdığını,⁴

² Mesnevi nüshalarında Cümcüme Sultan'ın dünyadaki saltanatı daha geniş bir şekilde işlenmiştir. Bu nüshalarda, Cümcüme Sultan'ın sarayında değişik milletlerden cariye ve kölelerinin olduğu, padişahın heybet ve zenginliği genişletilerek sunulur.

³ (M), (T): *Kuru kafa ılık sudan çıkıp hastalanır, ikinci gün ölür* (Cunbur 1977: 46; Tansel 1970: 259).

⁴ (T): *Adamın dünyada yaptıklarını iki melek kefene yazarlar* (Tansel 1970: 260).

h. Kabre kara yüzlü, dehşet verici iki meleğin geldiğini, kendisini gazap ile kaldırıp ona bazı sorular sorduklarını söyler.

5. Melekler adama iki kere “Rabbim kimdir?” diye sorarlar. Adam korkudan meleklerle “Rabbim sizlersiniz!” diye cevap verir.

6. Melekler adama öyle vururlar ki, aklı başından gider.

7. İki melek gelip adamı Allah’ın arşına çıkarırlar. Adam, Allah’ın arş katında dört makam görür.

a. Birinci makamda Hz. Muhammed Mustafa’yı, ikincide Halil İbrahim’i, üçüncüde Musa Kelimullah’ı, dördüncüde İsa Ruhullah’ı görür.⁵

8. Daha sonra adamı alıp cehenneme götürürler.⁶

a. Cehennem kapısında bir minber görür, minber üzerinde öfkeli bir pir oturmakta, pirin yüzünden ateş çıkmaktadır

b. Zebaniler onun önünde durmakta ve ellerinde ateşten zincirler tutmaktadırlar.⁷

9. Cehennemde adama ateşten bir zincir vururlar. Üzerine her birinin içi yılan, akrep dolu, ateşten bir keçe giydirirler.⁸

10. Daha sonra diline mühür vururlar, adamın söylemeye mecali kalmaz.

11. Kemik, Hz. İsa’ya cehennemde yedi tabaka gördüğünü söyler.

a. Evvel tabakanın adı Hâviye,

b. İkinci tabakanın adı Sa’îr,

c. Üçüncü tabakanın adı Sakar,

d. Dördüncü tabakanın adı Cahîm,

e. Beşinci tabakanın adı Cehennem,

f. Altıncı tabakanın adı Natmî,

g. Yedinci tabakanın adı Hutame’dir.⁹

12. Zebaniler, adamı bu tabakalardan cehenneme koyarlar.¹⁰

⁵ Nüshalarda bu bölümler yoktur.

⁶ **(G), (M):** *Mâlik emreder, zebaniler adamı tamuya atarlar; adam bin yıl orada kalır, çok çetin azaplar görür* (Önler 1991: 380; Cunbur 1977: 49). **(S):** *Mâlik emreder, zebaniler adamı tamuya atarlar; adam yetmiş yıl orada kalır, çok çetin azaplar görür* (Merhan 2013: 3145). **(T):** *Mâlik emreder, zebaniler adamı tamuya atarlar; adam yüz yıl orada kalır, çok çetin azaplar görür* (Tansel 1970: 260).

⁷ Nüshalarda bu bölümler yoktur.

⁸ **(M), (G), (S):** *Melekler adamı cehenneme götürüp beline ateşten bir kuşak bağlar ve başına da bir taç giydirirler, adamın vücudu yanıp tutuşur* (Cunbur 1977: 48; Önler 1991: 379; Merhan 2013: 3143-3144). **(T):** *Melekler adamı cehenneme götürürler; adamın beline ateşten bir kuşak bağlarlar, vücudu kül olur* (Tansel 1970: 260).

⁹ Nüshalarda cehennemin yedi tabakasından bahsedilmez.

13. Daha sonra bir ağaç katına götürürler. Ağacın adı Zakkûm'dur, dalları cehennem yedi tabakasına erişmiştir.¹¹

14. Adam acıkınca zebaniler ona ağaçtan yemiş verirler. Yemişler adamın boğazında kalır.

15. Adam daha sonra su ister, zebaniler bir tas su verirler. Adam suyu içince gövdesindeki derilerin cümlesi dökülür.

16. Zebaniler adamın üzerine haykırınca vücudunda yeniden taze etler biter.

17. Adam, ayaklarının hararetini giderecek bir şey ister. Zebaniler ateşten nalın getirir, ayağına giydirirler.

18. Daha sonra adamı bir dağa götürürler. Bu dağın adı Sekrân¹² dağıdır. Dağın uzunluğu otuz bin yıllık yoldur.¹³ Dağdaki yılanlar ve akrepler adamı yerken dişlerini birbirine vururlar, dişlerinin avazı yüz yıllık yoldan işitilir.

19. Daha sonra adamı Gagân adlı bir deryaya götürürler.¹⁴

20. Hz. İsa kemikten bu haberleri alınca aklı başından gider. Kemiğe o deryanın azabını sorar. Kemik cevap verir.

a. Malik'in haykırışından deryaya düştüğünü,

b. Deryanın sıcaklığından bütün vücudunun yandığını,

c. O deryanın azabının bütün cehennem azabından şiddetli olduğunu söyler.

21. Adamı deryadan çıkarıp bir kapıya bırakırlar; kapının direkleri üç bin yıllık yoldur.

22. Kapının kenarında ateşten bir tabut görür, o tabutun uzunluğu ise dört bin yıllık yoldur.

23. Adamı o tabutun içine koyarlar, Şeytan'ı da üzerine müvekkil tayin ederler.

¹⁰ **(S):** *Adamı cehennem kuyusuna atarlar; adam yüz yıl kuyuda çetin bir azap görür* (Merhan 2013: 3145).

¹¹ Nüşhalarda Zakkum ağacından bahsedilmez.

¹² **(G):** *Melekler adamı Sekirân adlı dağa götürürler* (Önler 1991: 380).

¹³ **(S):** *Sekran dağının eteğinde yedi tamu vardır* (Merhan 2013: 3144). **(T):** *Sekran dağının yöresinde yedi tamu vardır* (Tansel 1970: 260).

¹⁴ **(G):** *Melekler adamı alıp bir ırmağa götürürler; adam iki yıl ırmakta kalır, bu ırmakta eti ve teni kül olur* (Önler 1991: 380). **(M):** *Zebaniler adamı alıp bir ırmağa götürürler; adam elli bir yıl ırmakta kalır, eti ve teni kül olur* (Cunbur 1977: 49). **(S):** *Zebaniler adamı alıp bir ırmağa götürürler; adam elli yıl ırmakta kalır, bu ırmakta eti ve teni kül olur* (Merhan 2013: 3144). **(T):** *Zebaniler adamı alıp bir ırmağa götürürler; adam elli bin yıl ırmakta kalır; adamın etleri un ufak, teni ise kül olur* (Tansel 1970: 260).

24. Adam dört yüz yıl o tabutun içinde azap çeker; sonra Hz. İsa ile karşılaşır.¹⁵

25. Allah Teâlâ, dünyada gariplere yardım eden bu adama merhamet eder, onu azaptan kurtarmak için, kemiklerinin Hz. İsa'nın yolunun üzerine konulmasını emreder. Melekler de kemiği Hz. İsa'nın yolu üstüne bırakırlar.¹⁶

26. Hz. İsa, kemiğe hangi kavimden olduğunu sorar. Kemik, İlyas Peygamber kavminden olduğunu söyler.¹⁷

27. Hz. İsa, kemiğe kendisinden ne istediğini sorar.

28. Kemik, Allah Teâlâ'nın kendisini bağışlaması için şefaatçi olmasını ister.

29. Hz. İsa el açıp Allah'a niyazda bulunur.

30. Allah Teâlâ, Hz. İsa'nın duasını kabul eder.

31. Allah Teâlâ'nın kudretiyle çürümüş kemikler ve dökülmüş etler toplanıp tekrar canlanırlar.

32. Hz. İsa, adamın kemiklerini bir yere "cem" ettiği için adamın adı "Cimceme" olur.¹⁸

33. Cimceme, Allah'ın birliğini, Hz. İsa'nın peygamberliğini kabul eder.

34. Seksen yıl daha yaşar, Allah'a hakkıyla kulluk eder.¹⁹

3-Zaman, Mekân ve Şahıslar

Anlatım esasına dayalı metinlerde zaman, mekân ve şahıslar birbirine bağlı olarak ortaya çıkar. Kahramanın dünya ve ahiret hayatlarının her ikisini de bizzat tecrübe ettiği *Cümcüme* hikâyesi, iki tip zaman, iki tip mekân ve bu unsurlara bağlı iki tür şahıs kadrosunu bünyesinde barındıran fantastik bir kurmaca görünümündedir.

¹⁵ Nüshalarda kapıdan ve tabuttan bahsedilmez.

¹⁶ **(G), (M), (T):** *Melekler Allah'ın emriyle kuru kafayı bir yol üzerine bırakırlar. Kuru kafa bin yıl yol üzerinde kalır* (Önler 1991: 380; Cunbur 1977: 49; Tansel 1970: 260). **(S):** *Zebaniler adamı kuyudan çıkarıp bir yol üzerine bırakırlar. Kuru kafa on yedi yıl yol üzerinde kalır* (Merhan 2013: 3145).

¹⁷ **(G), (M), (T):** *Kuru kafa on bin yıl önce ölmüştür* (Önler 1991: 378; Cunbur 1977: 45; Tansel 1970: 259). **(S):** *Kuru kafa, yedi yüz yıl önce ölmüştür* (Merhan 2013: 3141).

¹⁸ **(G), (M):** *Kuru kafanın adı dünyadayken "Cimcime"dir. Hz. İsa'ya kendini tanıtırken dünyadayken adının "Cimcime Sultan" olduğunu söylemiştir* (Önler 1991: 377; Cunbur 1977: 44). **(T):** *Kuru kafanın adı dünyadayken "Cümcüme"dir. Hz. İsa'ya kendini tanıtırken dünyadayken adının "Cümcüme Sultan" olduğunu söylemiştir* (Tansel 1970: 258).

¹⁹ **(G), (M), (T):** *Kırk sekiz yıl daha yaşar, Allah'a hakkıyla kulluk eder* (Önler 1991: 381; Cunbur 1977: 50; Tansel 1970: 261).

Hikâyede konu zamanı Hz. İsa'nın yaşadığı dönemdir. Hz. İsa, kuru kafaya bazı sorular sorar, o da cevap verir. Karşılıklı konuşma kısa bir süredir; ancak kuru kafa, anlatıcı konumuna geçince, hikâyedeki hâkim bakış açılı anlatıcı, yerini kahraman bakış açılı (ben) anlatıcıya bırakır; zamanda geriye dönüş yapılır; böylece anlatıcı zamanına geçilmiş olunur. Bu bölümde zaman hızlanması görülür. Kuru kafa, İlyas Peygamber devrinde yaşadığını, putperest biri olduğunu, dünyada dört yüz yıl saltanat sürdürdüğünü anlatır. Kuru kafa, Hz. İsa'nın sorusu üzerine nasıl öldüğünü, öldükten sonra başına neler geldiğini anlatmaya başlar. Hikâyede zaman ayrışır, bu dünyaya ait zaman yerini ahrete ait zamana bırakır. Kuru kafa, cehennemde uzunluğu dört bin yıllık yol olan, ateşten bir tabutun içine konur, dört yüz yıl o tabutun içinde azap çeker; sonra Hz. İsa ile karşılaşır. Bu bölümde tekrar hâkim bakış açılı anlatıcı tekniğine geçilir. Hz. İsa, kuru kafanın dirilmesi için Allah'a niyazda bulunur. Allah Teâlâ, Hz. İsa'nın duasını kabul eder. Allah Teâlâ'nın kudretiyle çürümüş kemikler ve dökülmüş etler toplanıp tekrar canlanırlar. Kuru kafanın adı Cimceme olur; zamanda geleceğe gidilerek, Cimceme'nin seksen yıl daha yaşadığı rivayet edilir.

Hikâyede iki tür mekândan söz edilebilir. Başlangıçta mekân bu dünyadır. Hz. İsa, yolunun üzerinde çürümüş kemikle karşılaşır. Kuru kafa, dile gelince, sarayından bahseder; hamama gittiğini, hamamdan çıkıp hastalandığını söyler. Hastalığına çare bulunamayan kuru kafa ölünce, bu dünyaya ait mekânlar; artık, yerini ahrete ait mekânlara bırakır. Her iki ortamda ortak olan unsur ise kuru kafanın kendisidir. Melekler kuru kafayı alıp kabre koyarlar. Yer altında kuru kafaya tekrar can verilir, burada sorgu-sual edilen kuru kafa, bu kez iki melek tarafından Allah'ın arşına çıkarılır. Kuru kafa burada dört makam görür. Bu makamlarda sırasıyla Hz. Muhammed'i, Hz. İbrahim'i, Hz. Musa'yı ve Hz. İsa'yı görür. Melekler kuru kafayı alıp cehenneme götürürler. Hikâyede en canlı tasvirlerle resmedilen ve üzerinde en fazla durulan mekân cehennemdir.²⁰ Kuru

²⁰ Eski Türklerin cehennem tasavvurları, yer altı ile ilgili inanışlarında görülebilmektedir. Özellikle, Sibiryâ Türk destanlarındaki yer altı tasvirlerinde "cehennemde azap çekenlerin tasviri" bulunmaktadır (Dilek 2010: 49). Destanlarda kahramanlar çeşitli nedenlerden dolayı yer altına yaptıkları yolculuklar esnasında cehennemde azap çekenlerle karşılaşır. *Maaday Kara* destanında cehennem tasvirleri ayrıntılı bir şekilde görülmektedir. Hırsızlar, hayvanlara iyi davranmayanlar, laf taşıyanlar, dedikodu yapanlar, evleri dinleyenler, çadırları yırtarak evleri gözetleyenler, ailesinin kıymetini bilmeyip evini barkını ihmal edenler, evliliklerinde birbirini görmek istemeyen karı-kocalar değişik biçimlerde cezalandırılırlar. Cehennemde azap çekenler sadece insanlar değildir. Pek çok insanı

kafa, cehennemin kapısında bir minber görür. Cehennemin yedi tabakası vardır. Bunlar sırasıyla; Hâviye, Sa'ır, Sakar, Cahîm, Cehennem, Natmî ve Hutame'dir. Zebaniler, kuru kafayı bu tabakalardan cehenneme koyarlar. Burada, dalları cehennemin yedi tabakasına erişmiş olan Zakkum Ağacı ve uzunluğu otuz bin yıllık yol olan Sekran Dağı vardır. Cehennemden sorumlu olan Malik, kuru kafayı bir deryaya atar. Kuru kafa, deryada bir süre azap çektikten sonra bir kapıya bırakılır, bu kapının direkleri üç bin yıllık yoldur. Kuru kafa, kapının kenarında ateşten bir tabut görür, o tabutun uzunluğu ise dört bin yıllık yoldur. Kuru kafayı o tabutun içine koyarlar, kuru kafa dört yüz yıl o tabutun içinde azap çeker; Allah onu dünyaya gönderir, Hz. İsa'nın yolu üzerine koydurur.

Hikâyede birinci derecedeki kahramanlar Hz. İsa ile kuru kafadır. Bütün hikâyeye, iki kahraman arasında geçen konuşmadan oluşmaktadır. Asıl kahramanların yanında dekoratif unsur görünümünde olan şahıslar (Cümcüme'nin dünyadayken idaresi altında olanlar), bir vesileye bağlı olarak anılan karakterler (Cümcüme'nin İlyas Peygamber zamanında yaşadığı, Allah'ın arşına çıkarılıp dört büyük peygamberi görmesi) ve kuru kafaya eziyet eden hasım veya karşı güç konumundaki karakterlerden bahsedilebilir. Bu son tip karakterler, kuru kafanın öteki dünyada karşılaştığı şahıslardır. Ölüm meleği ve at üzerinde çirkin görümlü yardımcıları, sorgu-sual melekleri, cehennemden sorumlu olan Malik, Şeytan, cehennem zebanileri, cehennem kapısındaki minberin üzerinde oturan öfkeli pir, akrepler ve yılanlar... Hikâyede cehennem ve ahali sürekli korkunç şekillerde tasvir edilmiştir.

4-Kuru Kafa ile Söyleşme

Cümcüme hikâyesi kuru kafa ile söyleşme motifi üzerine kurulu bir hikâyedir. Rivayete göre, Hz. İsa bir gün yolda yürürken çürümüş bir kemiğe rastlar; kemiğe dil vermesi için Allah'a niyazda bulunur. Kemik, Allah'ın izniyle dile gelir. Hz. İsa, kemikle söyleşir.

Cümcüme hikâyesindeki kuru kafa motifi, *Kerem ile Aslı* hikâyesiyle birçok bakımdan benzerlik taşımaktadır. *Kerem ile Aslı* hikâyesinin İkbâl nüshasında Kerem, Kemerbeli'nde Sofu ile giderken yol üzerinde bir kuru kafa görür,

teptiği için at, boynuzladığı için kara boğa ve ısırıldığı için köpek de cezalandırılanlar arasındadır (Dilek 2010: 51). Cehennem tasvirleri, *Ahval-i Kıyamet*, *Tercüme-i Miftah-ı Cifru'l-Cami*, *Falname*, *Miraçname* ve *Kıyas-ı Enbiya* gibi eserlerdeki çeşitli minyatürlerde mevcuttur (bk. Harman 2012). İslam dini ve diğer dinlerde cehennem tasavvuru için bk. (Ergün 2006). Şamanist Altay Türklerinin cehennem tasvirleri için bk. (Uraz 1967: 75-78).

onunla konuşur. Kuru kafa, hayattayken malının hesabını bilmeyecek kadar zengin biri olduğunu, sonunda ecel şarabını içtiğini Kerem'e söyler (Elçin 2000: 30). Duymaz, Kerem'in kuru kafa ile söyleşmesi motifinin, hikâyesinin Azerbaycan ve Bulgaristan varyantlarında da olduğunu ortaya çıkarmıştır²¹ (2001: 63). Zeki Velidi Togan, *Kerem ile Aslı* ve diğer hikâyelerdeki kuru kafa motifinin bize İran edebiyatından geçtiğini söylemiştir (Elçin 2000: 30).

Kerem ile Aslı hikâyesinde Kerem, *Cümcüme* hikâyesinde Hz. İsa yol üzerinde kuru kafa ile karşılaşır ve söyleşirler. Her iki hikâyedeki benzerlikler ilginçtir. Aşağıda her iki hikâyedeki muhaverelerden birer bölüm karşılaştırma amaçlı örneklendirilmiştir:

Cümcüme hikâyesinde Hz. İsa, yol üzerindeki kuru kafaya şöyle seslenir:

"İsâ Aleyhisselâm eyitdi: "Ey kemük! Baña cevâb vir ki; er misin, avrat mısın; şakî misin, saîd misin?" [2a]

Kerem ise kuru kafaya şu soruları sorar:

"Aldı Kerem

Bir sualim vardır haber ver bana

Sen de bu dünyada var mıydın kafa

Hayvan mıydın, insan mıydın, ne idin

Türlü meyva sen de yer miydin kafa

Ayrılmış çenesi, sökülmüş dişi

Yolunmuş kirpiği, süzölmüş kaşı

Her daim böyledir feleğin işi

Beş vakit namazı kıldın mı kafa" (Oy 1987: 289)

Kuru kafa, Hz. İsa'ya şöyle cevap verir:

"Andan ol kemük eyitdi: "Yâ İsâ! Er idüm, avrat degil idüm; şakî idüm, saîd degil idüm; ganî idüm, fakîr degil idüm; güzel idüm, çirkin degil idüm. Buyuruk buyurucu idüm, bir pâdişâh idüm. Emrimde nece mutî begler ve nece vezîrler idi. Öyle bir ulu pâdişâh idim. [2a] ...Yâ İsâ! Deroişleri gâyet sever idim. Her gün deroişlere biñ filori verir idim ve her gün biñ aç doyurur idim ve biñ çıplak kimselere libâs geydirir idim." [3a]

Kuru kafanın, Kerem'e verdiği cevap ise şöyledir:

"Aldı Kafa

Ben bir güldüm has bahçede biterdim

Lokman idim, âlemlere yeterdim

²¹ Benzer motif *Edige* destanının Dobruca varyantında da mevcuttur (Mahmut 1986: 243).

*Altmış yıl yaşardım, yüz yıl yatarım
Ahretim mamurdur ey Dertli Kerem*

*Dinle imdi gelen geçen âlemi
Bir zaman dünyada ben de var idim
Bir şah idim ben de kendi başıma
Bunca gariplere yardımkâr idim*

...

*Bilmez idim ben malımın hesabın
Düşünmezdim hiç ahiret azabın
Akibet nûş ettim ecel şarabın*

Öldüğümde gayet ihtiyar idim" (Oy 1987: 289)

Shakespeare'in *Hamlet*'inde de benzer bir kuru kafa motifi mevcuttur. *Kerem ile Aslı*'daki kuru kafayla diyalog, *Hamlet*'te teknik olarak değişmiş, *Hamlet*'in ruh dünyasının fırtınaları içinde bir monoloğa dönüşmüştür. Oy'a göre, bu iki ayrı edebî eser, bir tema bütünlüğü içinde kucaklaşmıştır (1987: 290). Abdülhak Hâmid'in, *Finten* adlı tiyatro eserinde kuru kafa motifini Shakespeare'in *Hamlet*'teki mezarlık sahnesine bir nazire olarak kullandığını ifade eden Banarlı (2004: 945) *Finten*'deki kuru kafa ile konuşma motifini daha orijinal bulur; zira *Finten*'de kuru kafa ile konuşan, yerde kendi kafasını bulan bir genç kızdır (2004: 945).

5-Kemiklerden Diriltme

Kutsal kitaplarda nakledilen diriltme ile ilgili kıssalar²² değişik milletlerde edebî motif olarak kullanılagelmiştir. Yaygın bir motif olan diriltme, *Motif İndeks*'te "E 0-E 99" numaralar arasında kayıtlıdır.

Türk destanlarında da rastlanan diriltme motifi değişik şekillerde ortaya çıkmaktadır. *Manas* destanında *Manas*'ın diriltilmesinde çeşitli ilaçlar (Aça 2002: 77) meleklerin himmeti ve dua etkili olmuştur (bk. Elçin 1997: 62; Yıldız 1995: 669-670; Aça 2002: 77). Destanda içkilerine zehir konan kırk çoro da *Manas*'ın duası sayesinde dirilirler (Elçin 1997: 62). Altay Türklerinden derlenmiş olan *Alıp-Manaş*'ta, *Kozı Körpeş-Bayan Sulu* destanının Altay varyantlarından olan *Kozım-Erkeş*'te, destanın bazı Kazak varyantlarında, Altay ve Hakas Türkleri arasında yaygın olan *Altay-Buuçay*'ın Altay varyantında ölüp diriltme motifi yer almaktadır (bk. Aça 2002: 75-85).

²² Bk. *Kitab-ı Mukaddes, Tevrat*, I. Krallar XVII: 17-22; II. Krallar IV: 17-37. *İncil*, Matta 9: 18-25, Markos 5: 35-42, Luka 7: 11-15, 8: 49-56, Yuhanna 11: 38-44; *Kur'an-ı Kerim*, Âli İmrân: 49, Mâide: 110.

Destan kahramanlarının ve diğer olumlu tiplerin diriltilmesi motifinin çokça yer aldığı Sibiryaya Türk destanlarında, kahraman diriltme gücüne sahiptir ve bu gücü düşmanların saldırısına maruz kalan masum insan veya hayvanlar için kullanmaktadır. Destanlarda ölüm, Gök Tanrı tarafından istenmişse hiçbir tedavi işe yaramamakta; Erlik ve Erlik'in hâkimiyetindeki kişiler tarafından öldürülen insan veya hayvanların diriltilebildiği görülmektedir (Atnur 2010: 65). Atnur, Sibiryaya Türklerine ait destanlardaki diriltme motifini "dinî-sihri yöntemler", "hayvan, bitki ve maden kaynaklı ilaçlar" ve "belirtilmemiş diriltme şekilleri" başlıkları altında sınıflandırır (bk. 2010: 54) ve destanlarda diriltme konularında tespit edilen motiflere çoğunlukla Türk kültüründe de rastlandığı sonucuna ulaşır (2010: 65).

Altay, Tuva, Hakas ve Şor destanlarında sihrî özelliğe sahip örtü, altın-gümüş kaval, kopuz, rüzgâr ve şarkıyla diriltme söz konusudur. Atnur; Sibiryaya destanlarında sihirli nesnelere (bk. 2010: 58-61); çeşitli bitki ve maddelerden hazırlanan ilaçların insan ve hayvanları diriltmedeki işlevlerini örneklendirmiştir (bk. 2010: 61-64). Diriltmenin değişik yöntemleri de mevcuttur. Şor destanlarından *Kan Pergen*'de gökten gelen bir kız, kahramanı ve atını diriltir, Abakan Türklerinin bir Sagay destanı olan *Kan Mergen*'de içkiden dolayı ölen dört kişiyi bir çocuk göle atmak suretiyle diriltir (Elçin 1997: 61). Hakas destanı *Huban Arıg*'da, kahraman, ölen köpeğini yeniden diriltmek için ruhların toplandığı Ak Üzü'te yolculuk yapar (Dilek 2010: 49). Altay destanlarından *Altay Buuçay*'da Altay Buuçay'ın oğlu Erkemel'i gökyüzünden gelen Temene-Koo diriltir ve Altay Buuçay'la evlenerek yeryüzünde kalır (Dilek 2010: 53).

Türk halk hikâyelerindeki diriltme motifleri, hikâyelerin Türk dünyasındaki varyantlarında karşımıza çıkmaktadır. *Kerem ile Aslı* hikâyesinin Horasan ve Türkmen varyantlarında Aslı, Allah'tan ya kendisinin de canını almasını ya da Kerem'e can vermesini diler. Allah, Aslı'nın duasını kabul eder, Cebrail'i Hz. Muhammed'e gönderir. Hz. Muhammed ve Hz. Ali, Kerem'in mezarının başında dua ederler, Kerem dirilir (Duymaz 2001: 73; Tulu 1987: 104-105). *Tahir ile Zühre* hikâyesinin Türkmen varyantında Hz. İsa ve Hızır, âşıkların mezarına gelerek onları diriltir (Türkmen 1983: 197; Tulu 1987: 106-107; Şahin 2010: 347). *Köroğlu*'nun Türkmen varyantında Hz. Ali, Hızır ve üç yüz altmış erenin hazır bulunduğu bir mecliste Köroğlu'nun karnı yarılmış ve içi temizlendikten sonra tekrar diriltmiştir (Şahin 2010: 346).

Kutsal kitaplarda Hz. İsa'nın ölüleri dirilttiğine dair nakledilen bilgiler,²³ diriltme motifinin Hz. İsa ile özdeşleşmesine neden olmuştur. Hz. İsa'ya bağlı diriltme motifi *Motif İndeks*'te "E121.2. İsa'nın dirilmesi" maddesinde numaralandırılmıştır.

Hz. İsa'nın ölüleri diriltme mucizesi divan şairlerinin kullandığı telmihler arasında (bk. Okumuş-Kalkışım 2008; Koçin 2009) olup; *Battalnâme*, *Envâru'l-Âşıkîn* ve *Ahmediye*'deki menkbelere de örnek teşkil etmiştir (Ocak 1983: 209). Hz. İsa'ya bağlı diriltme mucizeleri Alevi-Bektaşî gelenekte Hz. Ali, Hacı Bektaş ve halifelerine ait kerametler olarak karşımıza çıkmaktadır. Ölüyü diriltme motifi eski Türk kahramanlarının bir özelliği olup; Alevi ve Bektaşîler Hz. Ali'nin ölüleri diriltebildiğine inanmaktadır (Ögel 1971: 317). *Kitab-ı Mukaddes*'teki başka diriltme hikâyelerinin²⁴ etkisi de Alevi-Bektaşî gelenekte çeşitli menkbelere ilham kaynağı olmuştur. Ölü insan veya hayvanların diriltmesi motifi, menakıpnamelerde oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Bu tür eserlerde Hacı Bektaş ve halifelerine bağlı olarak anlatılan ölü insan ve hayvanları diriltme kerametleri örneklendirilmiştir (bk. Ocak 1983: 206-209).

Cümcüme hikâyesinde Hz. İsa'nın diriltme mucizesi kemiklerden diriltme (intermezzo) şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu motif Erzurum'dan derlenen *Hz. İsa Hikâyesi* isimli bir masalda da karşımıza çıkmaktadır. Nefesiyle ölüleri diriltten Hz. İsa, bu masalda ölmüş bir aslana ait kemikleri bir araya getirerek aslanı diriltir (Seyidoğlu 2006: 227).

Kemiklerden dirilmeyle ilgili bir bilgi *Kur'an-ı Kerim*'de nakledilmektedir.²⁵ Rivayete göre, kuşluk vakti uykuya dalan Üzeyir Peygamber aslında yüz yıl uyumuştur. Allah Teâlâ, onu yüz yıl sonra uyandırdığında, Üzeyir Peygamber aynı gün sabah uyuyup ikindi vakti uyandığını düşünmektedir. Eşeğini göremeyince telaşlanan Üzeyir Peygamber'e bir nida gelir; Allah Teâlâ, Üzeyir Peygamber'in eşeğini kemiklerinden tekrar diriltir (Ebû Ca'fer Muhammed Bin Cerîr'üt-Taberî, t.y.: 54-55).

Kemiklerden dirilme inancı Hristiyanlarda ve iptidai kavimlerin inançlarında da mevcuttur. Yeniden dirilişin kemikler sayesinde olacağına dair inancın etkisiyle olmalı ki, Türkler ve bazı başka kavimlerde kemik saygı duyulan bir nesne olarak telakki edilmiş ve avlanan hayvanların eti yendikten sonra kemikleri titizlikle korunmuştur. Bir Gagauz efsanesine göre Hz. Âdem, oğullarını evlendirecek bir kız temin etmek maksadıyla bazı hayvanların

²³ Bk. *Kitab-ı Mukaddes*, *İncil*, Matta 9: 18-25, Markos 5: 35-42, Luka 7: 11-15, 8: 49-56, Yuhanna 11: 38-44; *Kur'an-ı Kerim*, Âli İmrân: 49, Mâide: 110.

²⁴ *Kitab-ı Mukaddes*, *Tevrat*, I. Krallar XVII: 17-22; II. Krallar IV: 17-37.

²⁵ Bk. *Kur'an-ı Kerim*, Bakara: 259.

kemiklerini bir araya toplamış ve Allah'a dua ederek kemiklerden kızların yaratılmasına sebep olmuştur (Ocak 2013: 170).

Sibirya destanlarında öldürülmüş kişilerin diriltilebilmesi için kemiklerinin bulunması şarttır. Kemikler toplandıktan sonra kişi çoğunlukla büyü, ilaç veya kutsal su vs. ile dirilitir (Atnur 2010: 57). Sibirya avcıları öldürdükleri hayvanların yeniden doğması için, hayvanın ruhunun varlığını sürdürdüğüne inandıkları kemikleri titizlikle muhafaza ederler (Roux 1999: 135). Altay ve Yakut Türklerinde kurban edilen hayvanın, kemiklerinden yeniden canlandırılmasıyla ilgili efsaneler olduğu bilinmektedir (bk. Eliade 1999: 188-197).

Kemiklerden dirilme inancı yanında; kemiklerin, diriltmeyi gerçekleştiren ilaç olarak kullanıldığına dair bir Kırgız öyküsüne göre; "ölü bir Han, kara bir köpeğin kemiklerinden elde edilen tozu yutarak yeniden hayata döner (Roux 1999: 187)."

Roux'a göre, Moğol Türkleri, hayatı sürdürmeye ya da yeniden yaşamaya olanak sağlayabilecek tek unsur olarak kabul ettikleri kemiklere özel bir ilgi göstermektedir (bk. 1999: 184). Kan gibi kutsal kabul edilen kemiğin yapısı, canlının ta kendisidir ve aynı zamanda canlıyı geçmişe ve geleceğe bağlayan, atalarından kendisine miras kalan, sonraki kuşaklara bırakılan her şeydir. Nitekim Moğolcada kemik anlamına gelen "yasun" aynı zamanda ceset, bir insanın kalıntıları ve soy, aile demektir (Roux 1999: 127). Baydemir'e göre "ölü veya naaş yerine kemik ifadesinin kullanılması, İslam öncesi uygulama ve inanışlardan kalma bir hatıradır (2010: 119)." Cesedin son parçaları olan kemik aynı zamanda cesedi de ifade eder ve Orta Asya'da halen sözcüğün bu kullanımına rastlanır. Kırgız Türkçesinde kemik anlamındaki "söök" ve Kazak Türkçesinde "süyek" aynı zamanda ölü, ceset anlamlarında da kullanılır (Baydemir 2010: 120).

Eski Orta Asya halklarında (ölmüş) kişinin varlığının sürdürülebilmesini sağlamak için insan şeklinin sürekli olarak muhafaza edilmesine yönelik çabalar vardır. Dinsel açıdan parça bütüne eşdeğer görüldüğünden, kemiklerin, özellikle de yeterli olduğu düşünülen ve en önemli kemik kabul edilen kafatasının korunmasına özen gösterilir (Roux 1999: 126); zira kemiklerin yeniden doğuş için vazgeçilmez olduğuna inanan araştırmacılar, zaten tamamen muhafaza edilmesi çok zor olan cesedin bulunmadığı durumlarda, kafatasının yeniden doğuşu sağlamak için yeterli olduğunu tespit etmişlerdir (Roux 1999: 132).

Kirdeci Ali'nin 13. yüzyıla ait *Kesikbaş Destanı*'nda; Kesikbaş'ın dev tarafından yenmiş, geriye sadece kemikleri kalmış olan oğlu; Hz. Ali'nin

duasıyla tekrar dirilir (Zariç 2007: 202). *Menkabet-i Penc Keştî*'de Hz. Ali, Çin şahının oğlunun kemiklerini balıklara buldurduktan sonra, Allah'tan kemiğe cisim ve beden vermesini diler. Allah'ın izniyle ölü dirilir. Hz. Ali, dua ederek şehzadenin, hayatını kaybeden diğer arkadaşlarını da diriltir (Kutlar 2011).

Bektaşî menakıbnamelerinde kemiklerden dirilmekle ilgili nakledilen bir menkıbeye göre; Hacı Bektaş, kendisine yeni mürit olmuş bir kişinin ziyafet için boğazladığı kuzuların kemiklerini bir araya toplatıp iki rekât namaz kılmış, dua etmiş ve kuzuları diriltmiştir. Bektaşîlerdeki kemiklerden dirilme inancı İran'da Ehl-i Hak Kürtler arasında da çok yaygındır (Ocak 2013: 171). Kemiklerden dirilme ile ilgili bir başka efsaneye göre Çaldıran seferine giden Yavuz'u konuk eden bir çoban, sürü içinden kesip padişaha ikram ettiği koçların kemiklerini bir araya getirip derilere doldurur ve koçları diriltir (Ocak 2013: 174). Benzer bir rivayet Nasreddin Hoca, Nesimî ve Mansûr'u bir araya getiren nükteli bir efsanede mevcuttur. Buna göre, Nasreddin Hoca'nın şeyhinin bir koyunu vardır. Şeyh her gün bu koyunu keser, pişirir; müritleri Nasreddin, Nesimî ve Mansûr'la birlikte yerler. Koyunu yedikten sonra, şeyh kemikleri bir araya toplar, Allah'a niyaz eder, hayvanı diriltir (Gölpınarlı 1996: 9).

Sonuç

Feridüddin Attâr'ın *Cümcüme-nâme*'sinden iktibas edilerek 14. yüzyılda Hüsam Kâtib tarafından yazılmış olan *Dâsitân-ı Cümcüme Sultan*, dinî-didaktik mahiyette küçük bir manzumedir. Bünyesindeki çeşitli motiflerle Türk edebiyatının tanınmış mevzularından Hz. Ali ile Kesikbaş hikâyesini anımsatan *Cümcüme Sultan* destanında, Hz. İsa ile kuru kafa arasında geçen bir konuşma; ardından Hz. İsa'nın kuru kafayı dirilmesi konu edilmiştir. Ölüm esnasında ve ahrette kuru kafanın başından geçen olayların anlatıldığı bölümler fantastik bir düzlemde ele alınmış olmakla birlikte; hikâyede insanlara cehennem ahvalinden haberler verilmek suretiyle metin didaktik bir özellik kazanmıştır. Kahramanın dünya ve ahiret hayatlarının her ikisini de bizzat tecrübe ettiği hikâyede iki tip zaman, iki tip mekân ve bu unsurlara bağlı iki tür şahıs kadrosu bulunmaktadır.

Türk halk edebiyatının umumi mevzuları arasında gösterilen bu hikâyenin değişik kütüphanelerdeki mecmua ve cönklerde bulunan mesnevi örnekleri çeşitli araştırmacılar tarafından işlenmiştir. Türk edebiyatında tespit edilebilen tek mensur örnek ise çalışmamızda incelediğimiz *Hazâ Kitâb-ı Cümcüme-i Mübârek* başlıklı metindir. Halk için sade bir dille kaleme alınan bu eser kusurlu bir yazma özelliği gösterse de; mesnevi nüshalarına göre orijinal özellikler göstermektedir. Hikâyenin motif sırası ile ilgili yapılan karşılaştırma, bize

mesnevi nüshalarının birbirine daha benzer; mensur hikâyeninse bazı motifler bakımından diğerlerinden farklı olduğunu; mensur anlatım tekniğinin bir avantajı olarak elimizdeki metnin biçimsel olarak genişletildiğini göstermiştir. Hikâyeye adını veren “cümçüme” ya da “cimcime” sözcüğünün etimolojisiyle ilgili birçok araştırmacı kafa yormuş olduğu hâlde, herhangi bir sonuca varamamış; oysa mensur hikâyenin sonunda sözcüğün etimolojisi hakkında bilgi verilmiştir.

İncelediğimiz metinde cehennem, canlı tasvirlerle resmedilmiş; İslami geleneğe cehennem ile ilgili tasavvurlar örneklendirilmiştir. Hikâyeye, denilebilir ki, iki önemli motif üzerine kurulmuştur. Bunlardan biri kuru kafa motifidir. Bize İran edebiyatından geçtiği düşünülen bu motif çeşitli hikâyelerde işlenmiş olsa da; *Cümçüme* hikâyesinde kuru kafa ile söyleşme söz konusudur ve bu motif Türk halk hikâyelerinden *Kerem ile Aslı*'nın bazı varyantlarında da karşımıza çıkmaktadır.

Hikâyedeki ikinci motif, kemiklerden diriltme (intermezzo) motifidir. *Kitab-ı Mukaddes*'te (*İncil*'de) ve *Kur'an-ı Kerim*'de Hz. İsa'nın ölüleri dirilttiğine dair verilen bilgilerin etkisiyle, edebiyatta diriltme motifi genellikle Hz. İsa'ya bağlı olarak işlenmiştir. Bu motif, Türk destan, halk hikâyesi ve masallarında çeşitli şekillerde karşımıza çıkmaktadır. İslamiyet'in kabulüyle, özellikle Bektaşî menakıbnamelerinde, diriltme motifinin Hz. Ali etrafında toplandığı görülmüştür.

Cümçüme hikâyesinde, Hz. İsa'nın diriltme mucizesi kemiklerden diriltme şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Kemiklerden diriltmeyle ilgili bir bilgi *Kur'an-ı Kerim*'de Üzeyir Peygamber'in eşiğinin, kemiklerinden tekrar diriltilmesi ile ilgili bir kıssada nakledilmektedir. Değişik halklarda mevcut olan, yeniden dirilişin kemikler sayesinde olacağına dair inanç, söz konusu toplumlarda kemiğin saygı duyulan bir nesne olarak telakki edilmesine neden olmuştur. Eski Türklerde de mevcut olan bu inanç, İslamiyet'in kabulünden sonra dahi, Türk edebiyatında kemikten diriltme ile ilgili birçok menkıbenin ortaya çıkmasını sağlamıştır.

METİN

[1b] **Hazā Kitāb-ı Cümçüme-i Mübārek**²⁶

²⁶ Kusurlu bir yazma özelliği gösteren metinde doğru okunup okunmadığı şüpheli sözcüklerin yanına parantez içinde soru işareti konulmuş, metinde okunamayan iki sözcük dipnotta gösterilmiştir. Metin boyunca tarafımızdan yapılan düzeltmeler ve gerekli görülen sözcüklerin anlamları yine dipnotta verilmiştir. Metinlerdeki

Bismi'l-lāhi'r-rahmāni'r-rahīm

El-hamdü li'l-lāhi ve's-salātu ve's-selāmu 'alā efdali cemī'i enbiyāi ve'l-mürselīn ālihi ve sahbīhi ecma'īn. Ammā ba'de şöyle rivāyet iderler ki, bir gün 'İsā Peygamber 'Aleyhi's-salātu ve's-selām yolda giderken bir çürümüş kemük gördü. Yol üzerinde oturup ol kemügi yerden kaldurup eline aldı, eyitdi: “İlāhī Yārabbī! Bu kemüğe dil virmege kādir-kayyū[m]sın. Bu kemüğe lisān vir, benüm ile söyleşe.” deyü niyāz eyledi. Allah Te'ālā du'āsın kabül idüp andan 'İsā 'Aleyhisselām eyitdi: “Ey çürümüş kemük! Allah'ın emri ile söyle.” [2a] dedi. O kemük eyitdi: “Ādemden bir kişi var idi, adına Cīmceme dirler idi.” Ol kemüğe çağırup eyitdi: “*Lā-ilāhe illallah 'İsā Resūlullah.*” didi. Andan kemük eyitdi: “Yā 'İsā! Baña her neden sūāl eyle, saña cevāb virem, Hak Te'ālā'nın fermanıyla.” didi. Andan 'İsā 'Aleyhisselām eyitdi: “Ey kemük! Baña cevāb vir ki; er misin, 'avrat mısın; şakī²⁷ misin, sa'īd²⁸ misin?” Andan ol kemük eyitdi: “Yā 'İsā! Er idüm, 'avrat degil idüm; şakī idüm, sa'īd degil idüm; ganī²⁹ idüm, fakīr degil idüm; güzel idüm, çirkin degil idüm. Buyuruk buyurucu idüm, bir pādīşāh idüm. Emrimde nece mutī³⁰ begler ve nece vezīrlər idi. Öyle bir ulu pādīşāh idim, dünyāda hiç nesne yok yok idi. Kaçan etrāfımda altun hançerler ile dururlar idi ve beş biñ gulām³¹ sağ yanımda ve beş [biñ] gulām sol yanımda dururlar idi. Ellerinde temāşā-i³² (?) şemşīr³³ler ile dururlar idi ve beş biñ gulām çengi çegāne³⁴ ve beş yüz gulām çalup ve beş yüz biñ neyzen çalup hūb-āvāzlar ile şöyle ki havāda u^[2b]çan kuşlar anların hūb-āvāzlarına hayrān olup diñlerler idi ve erbāb-ı devletim³⁵ anlara hayrān olurlar idi. Nice biñ cāriyeler yeryüzinde 'işret idüp ve bunlarıñ itdikleri safālara tākatleri kalmayup yoldan çıkarlar idi. Kaçan bir sahrāya rāhī³⁶ ulak önümce 'Arab atlar yedek çekilüp iki yandan [mü]tecāviz³⁷ altun egerler ile ve³⁸ dört biñ darra³⁹ kemerler, cerī⁴⁰

eksikleri tamamlamak için “[]”, fazlalıkları kaldırmak için “< >” işaretleri kullanılmıştır.

²⁷ Bahtsız, haylaz, fena hareketli.

²⁸ Mutlu, uğurlu, ahiretini hazırlamış.

²⁹ Zengin, varlıklı.

³⁰ İtaat eden.

³¹ Köle, esir.

³²

³³ Kılıç.

³⁴ Çengi tefciği.

³⁵ Erbāb-ı devlet: Devlet adamları.

³⁶ Yola ait, yolla ilgili.

³⁷ Fazla, çok.

³⁸ Bu sözcük iki kere yazılmış.

³⁹ Bükülmüş deriden yapılmış kamçı.

(?) libâslar ile şöyle ki gulâmlar etrafında alup başlarında altun tâclar ve cümlesi cevâhirler ile mezîd⁴¹ idi. Ve dört biñ gulâm önümce sağımda ve solumda yalın kılıclar ile yürürler idi. Yâ ‘İsâ! Eger benim dünyâ yüzinde iylediğim saltanatı saña vasıf itsem cümle ‘alem hayrân olurlar. Ben Şâm’ın ve Mağrîb’in pâdişâhı idi[m]. Leşkerimiñ hesâbın yok idi, vezîrlerim gâyet çok [idi]. Yâ ‘İsâ! Biñ pâdişâh ile cenk eyledim ve her cenkte ben mansûr⁴² [ve] muzaffer olur idim. Yâ İsa! Dört yüz yıl huzûr ile pâdişâhlık eyledim. Şöyle benden güzel yok idi. Herkes baña nazar iderdi, mütehayyir⁴³ olurlar idi [3a] ve bir nece zamân ta‘âm⁴⁴ yemeyüp ser-gerdân⁴⁵ olurlar idi. Beni böyle sevüp mübtelâ olurlardı. Yâ ‘İsâ! Dervişleri gâyet sever idim. Her gün dervişlere biñ filori⁴⁶ verir idim ve her gün biñ aç doyurur idim ve biñ çıplak⁴⁷ kimselere libâs geydirir idim ve zâlimlere mu‘în⁴⁸ olmazdım; lâkin Hak Te‘âlâ’yı bilmezdim, dâ‘im püt-peres[t] idüm, pütalara tapardım.” dedi. Andan Haziret-i ‘İsâ ‘Aleyhisselâm eyitdi: “Ey üstühân⁴⁹! Ölümünü nece gördiñ, melekü’l-mevt⁵⁰’i nece gördiñ?” dedi. Andan o kemük: “Ey Peygamber-i Hudâ! ‘Aceb hâlden sordıñ. Ben dünyâdan gideli tamâm yüz yıldır. Bir gün âhir ‘ömrimde hamâma vardım, hamâmda çok oturdum. Soñra hamâmdan çıktım, sarâyıma geldim. Andan tahtıma çıkup bir mikdâr yatdım. Hasta olup hâlim zebûn⁵¹ oldu. Andan vezîrlerim ve erbâb-ı devletim yanıma çağırdım. ‘Ey vezîrlerim, baña bir çâre yol iydiñ.’ [didim]. Biñ tabîbim var idi, anlar gelüp [3b] durdular, dürlü ‘ilâc itdiler. Aslâ derdime çâre bulamadılar. Beşinci gün oldu; hâlim gâyet zebûn oldu, dilim tutuldu, gözlerim gögerdi. Andan yâ ‘İsâ! Ol hâlde iken bir âvâz eşitdim ki ‘Anıñ cânıñ aluñ, Cehennem’e birağıñ.’ deyü. Andan melekü’l-mevt geldi. Elinde bir harbe⁵² tutardı. Ol harbeye bir tas var idi ve ol tasıñ içinde süd şerbeti var idi. Anı gördüm ki bir kabîh⁵³ sûretde, başı göklere degmiş ve ayakları yerde idi.” Andan Haziret-i ‘İsâ

40 Yular.

41 Artmış, büyümüş.

42 Allah’ın yardımıyla galip gelmiş.

43 Hayrette kalan, şaşmış, şaşırılmış.

44 Yemek.

45 Sersem, şaşkın.

46 Flori: Altın para.

47 Yazmada:

48 Yardımcı.

49 Kemik. Yazmada:

50 Ölüm meleği, Azrail.

51 Zayıf, güçsüz. Bu sözcük iki kere yazılmış.

52 Kısa mızrak, süngü.

53 Çirkin.

‘Aleyhisselām eyitdi: “Yā üstühān⁵⁴! Ol melekü’l-mevtden sormadun mı ki ol korkulu süretler kim idi?” Andan kemük eyitdi: “Yā ‘İsā! Sordum, ol dahı cevāb virüp didi ki; ‘Bu kabīh süretlü sağ yanında atlar ile ehl-i maşrik cānın alur ve sol yanında ki ehl-i mağrib cānın.’ deyü cevāb eyledi. Yā ‘İsā! Anları rūh kabız idenlerden gayrı güzel bu melekü’l-mevtiñ başı ucunda dururlar.”^[4a] Andan Haziret-i ‘İsā ‘Aleyhisselām eyitdi: “Yā üstühān⁵⁵! Sekerāt-ı mevti⁵⁶ nece gördüñ?” Andan ol kemük eyitdi: “Yā ‘İsā! Melekü’l-mevt ile feriştehler⁵⁷ gördüm. Ellerinde keskin bıçaklar ve kılıçlar; dururlar. Ziyāde hışm-ıla bakarlar. Şöyle ki anlarıñ yüzlerine bakmağa tākat götürülmez ve yetmiş ferişte dahı gördüm; anlar dilim tutarlar idi. Ben öyle çağırdım ki yerler ve gökler titredi ve on ferişte dahı ayağım tutarlar ve on ferişte dahı gelüp āteşden kelbedenler⁵⁸ ile cümle endāmıların koparırlar idi. Andan ben eyitdi[m]; ‘Ey ferişte, beni kendi hālime koñ, cümle mālım size vireyim.’ dedikde bir de anı görüm ki yüzüme bir tabanca⁵⁹ duddılar ki cümle endāmım birbirinden cüdā⁶⁰ düşdi. Andan cān virmek biñ kez kılıc ile urmakdan şedīd⁶¹ idi. Andan beni kefine koyup kabire götürüp üzerime toprak urdılar. Andan kabirde benim cānım yine virdiler. Andan yanıma feriştehler gelüp dediler ki; ‘Sen^[4b] dünyāda itdikleri[n] yaz.’ dediler. Andan ben kefinimi kâğit⁶² itdim, barmağımı kalem etdim, tükriğümü mürekkeb⁶³ itdim. Kendi elüm ile yazdum ki, filān gün şöyle itdim ve filān gün böyle itdim. Üzerime feriştehler gün sayarlar idi. Benim hātırımdan geçeni feriştehler hātırıma götürürler idi. Andan dedim ki; ‘Vā hasretā vā firkatā!’ Çok günāhdan yarın kıyāmet güninde şahidler ki benim üzerime şahādet iderler benim hālime ki cevābım, hüccet⁶⁴’im elimle yazdım. Andan soñra anı gördüm ki kabir içinde iki ferişteh geldiler, yüzleri siyāh idi. Kaleme dāhil oldu. Ve ol feriştehleriñ gözleri yıldırım gibi şakır idi ve sözleri gök gibi gürleri idi. Anlar gelüp beni gazāb ile kaldırup başıma āteşden bir ‘amūd⁶⁵ ile öyle ururlar ki tā kim tahte’s-

54 Yazmada:

55 Yazmada:

56 Sekerātü’l-mevt: *Can çekişirken gelen baygınlık.*

57 Ferişte/ Firişte: *Melek.*

58 Kelbetān/ Kelbeteyn: *Kerpeten.*

59 *Tokat.*

60 *Ayrı.* Yazmada: *cidā.*

61 *Şiddetli.*

62 Yazmada: *kâğat.*

63 Yazmada:

64 *Senet, delil.*

65 *Direk.*

sera⁶⁶ titredi. Soñra baña sordılar ki; ‘Seniñ rabbiñ kimdir?’ dediler. Ben eyitdim, ‘Benim rabbim sizlersiñiz.’ didim. Zîrâ^[5a] onların heybetlerinden ‘aklım zâ’^{il}⁶⁷ oldu ve dilim tutulmuş idi. Hemân elimle işâret ‘Siz benim hudâmsız.’ dedim. Yine anlar eyitdiler, ‘Rabbiñ kimdir?’ dediler. ‘Sizsiz!’ dedim. Anlar bir darb⁶⁸ ile öyle urdılar ki ‘aklım târ-mâr⁶⁹ oldu. Ben eyitdim, ‘Keşke ben anamdan doğmayaydım ve *vâ hasretâ vâ firkatâ*!’ deyüp feryâd eyledim. Anlar baña eyitdiler ki; ‘Allah Te‘âlâ’nıñ hışmı seniñ üzeriñe olsun, anıñ rızkın yeyüp esbâbın geyüp gayrıya taparsın.’ Andan beni bir kez sıklılar ki cümle endâmım hürda oldu. Andan yer baña eyitdi, ‘ÿy Hudâ’nıñ düşmâni, sen benim üzerimde bu kadar ‘isyân eylediñ durduñ, şimdi Hudâ’nıñ hakkını senden alıyorum.’ dedi. Pes andan soñra iki ferişte geldiler ve üzerime kapular açdılar ve iki ferişte dahı geldiler; gâyet ...⁷⁰ idi. Anlar dahı Hudâ’nıñ ‘arşını katıma götürdiler. Andan bir münâdî⁷¹ çağırıp ‘Bunu Cehennem’e götürüñ!’ dediler. Hak Te‘âlâ’nın ‘arş katında dört kürsî⁷² gördüm. Biriniñ üzerinde *Haziret-i* ^[5b] *Muhammed Mustafâ*’yı gördüm. İkinci kürsîde *Halîl İbrâhîm*’i gördüm. Üçüncü kürsîde *Musâ Kelîmullah*’ı gördüm. Dördüncü kürsîde seni gördüm, yâ ‘*İsâ Rûhullah*.’ dedi. ‘‘Andan beni alup Cehennem’e götürdiler ve bir zebânî baña müvekkil oldu, beni yüzüm üzerine çekdiler, tâ Cehennem’e bıraktılar ve Cehennem kapusunda bir minber⁷³ gördüm, üzerinde bir pîr oturmuş, ziyâde hışm-nâk⁷⁴ olup yüzinden âteş çıkardı ve zebânîler anıñ önünde durmuşlar idi ve ellerinde otdan⁷⁵ zencirler tutarlar. Beni ol pirüñ önüne götürdiler. Ol pîr benim üzerime öyle çağırdı ki cümle endâmım titredi. Baña otdan bir zencîr urdılar. Üzerime otdan bisât⁷⁶ geydirdiler. Her biriniñ içi yılan, ‘akreb dolu idi. Andan dilime mühür urdılar; şöyle ki söylemege mecâlim kalmadı. Ve andan zebânîler ol zencîre yapışıp yüzüm üzerine sürüyüp Cehennem’e sürdiler. Lâkin yâ ‘İsâ, Cehennem’i yedi

66 Toprak altı. Yazmada:

67 Sona eren, geçmiş olan.

68 Yazmada:

69 Târ-mâr/ Târ ü mâr: *Perişan, dağınık*. Yazmada:

70

71 *Tellal*. Yazmada: *menâdî*

72 *Taht, makam*.

73 Yazmada: *menber*.

74 Öfkeli, kızgın. Yazmada:

75 Ot/Od: *Ateş*.

76 Keçe. Yazmada:

tabaka gördüm. Evvel tabakanın adı *Hāviye*, ikinci ^[6a] tabakanın adı *Sa‘īr* idi. Üçüncü tabakanın adı *Sakar* idi. Dördüncü tabakanın adı *Cahīm*⁷⁷ idi. Beşinci tabakanın adı *Cehennem* idi. Altıncı tabakanın adı *Natmī*⁷⁸ (?) idi. Yedinci tabakanın adı *Hutame*⁷⁹ idi. İmdi bu tabakalar birbirinden aşağı idi. Andan zebānīler beni Cehennem’e koydılar. Andan beni bir ağac katına götürdiler, Cehennem’de bir yer yoktur ki ol ağacdan hālī ola. Ağacın dalları Cehennem’in yedi tabakasına irişmiştir ve ol ağacın adı *Zakkūm* idi. Andan ben zebānīlerden ta‘ām istedim. Baña ol ağacdan virdiler, yedim; boğazımda kaldı. Andan çağırdım, ‘Su viriñ içeyim!’ baña bir tas su virdiler, içdim. Gövdemde olañ deriler cümlesi döküldü. Andan zebānīler benim üzerime çağırdılar, vücūdımda yeñiden taze et bitdi. Yā ‘İsā! Āteşin harāretinden ayaklarım karar itmedi. Ben eyitdim, ‘Baña bir nesne virin ki ayaklarım harāreti def⁸⁰ ola.’ Andan zebānīler āteşden na‘leyn⁸¹ getürdiler, ayağıma ^[6b] geydirdiler. ‘Ey bid‘at⁸²-i şakī⁸³, saña böyle cezā gerek.’ dediler. ‘Hak Te‘ālā’yı inkār itdiñ ve gazābdan korkmadın.’ deyüp iki na‘lını ayağıma geydirdiler. Anıñ ıssısından beynim kaynadı. Ta‘āmım, suyum; cümle āteşden oldu. Andan beni bir dağa⁸⁴ götürdiler ki ol dağa *Sekrān*⁸⁵ dağı dediler ve ol dağın uzunluğı otuz biñ yıllık yol idi ve ol dağda yılanlar ve ‘akrebler olur ve ol yılanlarıñ ve ‘akrebleriñ beni yerken dişlerin birbirine ururlar idi. Dişleriniñ āvāzı yüz yıllık yola giderdi ve her ne zamān bir kişi ısrırsalar yüreginde olan zehri ol kimseye dolar idi. Eger ol zehiriñ bir damlası dünyā dağlarına damlasa cümle dağlar pāre pāre olurlar idi. Andan beni bir deryāya bıraktılar, ol deryāya *Gagān*⁸⁶ (?) dirler idi. Ziyāde hışm-nāk⁸⁷ deryā idi.” Çün Haziret-i ‘İsā Rūhullah ol kemikten bu cevābları [aldı], ‘aklı başından

77 Yazmada:

78 Yazmada:

79 Yazmada:

80 Yazmada: *def'i*.

81 *Bir çift ayakkabı.*

82 *Sonradan meydana çıkan şey.*

83 *Fena hareketli, bahtsız, haylaz.*

84 Yazmada:

85 Yazmada: *Sekerân.*

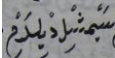
86 Yazmada:

87 Yazmada:

gitti. Bir zamāndan soñra ‘İsā Rūhullah ^[7a] eyitdi: “Yā üstühān⁸⁸! Ol deryāniñ ‘azābı necedir?” Andan ol kemük eyitdi: “Yā ‘İsā! Ol deryāniñ kadem basdım, ol deryāniñ suyuniñ issiliginden⁸⁹ ol benim ...⁹⁰ cümle yandı. Andan Mālik benim üzerime çağırdı, ol āvāz heybetinden düşdüm, ol deryāya gark oldum. Yā ‘İsā! Ol deryāniñ ‘azābı cümle Cehennem ‘azābından şedīd idi. Çünkü ol ‘azābları gördüm, ol ‘azāblar baña āsān⁹¹ geldi. Andan beni ol deryādan çıkardılar, kapuya bıraktılar. Ol kapuniñ direkleri üç biñ yıllık yol idi ki ol kapuniñ kenārında bir tabūt gördüm, āteşden idi. Ol tabūtuñ uzunluğı dört biñ yıllık yol; beni ol tabūdiñ içine kodılar ve Şeytān’ı benim üzerime müvekkil kodılar ve dört yüz yıl ol tabūtuñ [içinde] ‘azāb çekdim. Tā ki bugüne dek. Yā ‘İsā! Hak Te‘ālā’nın tarafından bir nidā geldi ki; ‘Ol bu kemügi dünyāya bırağıñ kim; tā ‘İsā’nıñ yolu üstünde ola. Ve açlar doyunca ^[7b] yemek yedirmiştir. Kaftanları olmayanlara kaftan virir idi ve miskinlere nece flori⁹² verüp göndürmişdür ve çok biçāreleri kurtarmışdır. Ezel-i ezelde şö[y]le ‘adālet sürmüşdür, bunı ‘azābdan kurtaravız. ‘İsā kulumiñ du‘āsiñ anıñ hakkında kabūl ideviz.’ didi.” “Feriştehler seniñ yoluñ üzerine bıraktılar.” didi. Andan ‘İsā Peygamber ‘Aleyhisselām ol kemüğe sordı ki: “Ey kemük! Sen kangı kavmdensin?” Ol kemük eyitdi: “Yā ‘İsā! İlyās Peygamber kavmindenem.” Andan ‘İsā ‘Aleyhisselām eyitdi: “Benden ne dilersiñ?” dedi. “Allah Te‘ālā’dan hācetiñ nedir?” dedi. Çünkü kemik bu cevabı işitdi, kemik eyitdi: “El amān, el amān, yā Nebiyyallah! Ol Erhamū’r-rāhimīn ve Ekremū’l-ekremīn olañ Hak Te‘ālā’ya benim husūsumda şefā‘ at idesin; tā kim Hak Te‘ālā beni saña bağışlaya, beni yine diri kılup dünyāya götüre. Tā kim Hak Te‘ālā’nıñ hakkını yerine getüreyim. Kendümi kul bileyim.” Andan ‘İsā Peygamber ^[8a] ‘Aleyhisselām el kaldırup du‘ā eyledi: “*İlāhī Seyyidi ve Mevlā!* Benim du‘āmı bu biçāreniñ hakkında kabūl eyle, bu biçāreyi yine dünyāya gönder; seniñ ‘ibādetinde ve tā‘atında oluñ. Bir dahı yad bilmeye.” dedi. Derhāl Hak Te‘ālā’dan nidā geldi: “Yā ‘İsā! Ezel-i ezelde⁹³ benim hükümim şöyle vāki‘ olmuşdır ki bu araya anı yetişdireyim. Seniñ du‘āñ ile anı yine dünyāya göndereyim ve seniñ du‘āmı anıñ üzerine kabūl itdim.” dedi. Andan Hazret-i ‘İsā ‘Aleyhisselām bu sözi işitdi, şādī oldı. Andan Hazret-i ‘İsā ‘Aleyhisselām eyitdi: “Ey çürümüş kemükler ve ey pāre pāre olmuş etler ve ey mahvolmuş deriler! Bir yere cem‘ oluñ ki Hak Sübhāne ve Te‘ālā’nıñ kudretiyle.” Pes Hazret-i ‘İsā ‘Aleyhisselām nazar iderdi ki ol çürümüş

88 Yazmada:

89 İssilik/ Issılık: Sıcaklık, hararet.

90

91 Kolay.

92 Altın para. Yazmada: fülöri.

93 Yazmada: ezel-i ezilde.

kemükler ve dökülmüş etler Hak Te‘ālā’nın kudretiyle mevcūd olup cā[n] tenine gelüp karār itdi. Andan ol kemük bir zarīf⁹⁴ (?) şahs⁹⁵ oldu, ayak üzerine kalkdı ve andan fasīhü’l-lisān⁹⁶ ile *eşhedü en lā ilāhe illallah ‘İsā resūl^[8b]ullah* dedi. **Bunda rivāyet olunur ki**, anın adı soñra *Cimceme* oldu. Zīrā ‘İsā ‘Aleyhisselām anın kemüklerin bir yere cem⁹⁷ eyledi. *Cimceme* demek cem⁹⁸ ma‘nāsıdır. Anın için adı *Cimceme* oldu. Andan Cemceme diri olup hayāt buldı ve dirildi. Hak Te‘ālā’ya şahādet virüp eyitdi kim: “Tañrı birdir ve ‘İsā peygamberdir ve kıyāmet, Cennet ve Cehennem, sırāt, mīzān hakdır.” dedi. Andan soñra Cemceme seksen⁹⁹ yıl ‘ömür sürdü. Hak Te‘ālā’yı bir bilüp Haziret-i ‘İsā ‘Aleyhisselām’ı peygamber bilüp gündüzi sā’im¹⁰⁰ ve gecesi kâ’im¹⁰¹ olup cemī‘ ‘ömrini rükūda ve sücūdda elli rek‘at namāz kıları. Müslimānlık ile āhirete intikāl eyledi, *rahmetullahi ‘aleyhim ecma‘ ĩn*. Anın makāmı hem Cennet, hūrī-gılmān oldu. Temmetü’l-kıssa-i Cimceme tamām oldu. 1248 [1832-1833

94 Yazmada:

95 Yazmada:

96 *Düzgün söz söyleyen.*

97 Yazmada: *cem'i.*

98 Yazmada: *cem'i.*

99 Yazmada:

100 *Oruç tutan.*

101 *Namaz kılan.*

Kaynaklar

- AÇA, Mehmet (2002). "Şamanlığa Geçişteki Ölüp Dirilme Ritüelinden Türk Destanlarındaki Ölüp Dirilmeye", *Millî Folklor*, C.VII (54): 75-85.
- ATNUR, Gülhan (2010). "Sibirya'daki Bazı Türk Boylarının Destanlarında Halk Hekimliği Uygulamaları", *Bilgi*, (55): 51-70.
- BANARLI, Nihad Sâmî (2004). *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, C. II, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yay.
- BAYDEMİR, Hüseyin (2010). "Bâbürnâme'de Folklorik ve Etnografik Unsurlar", *Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, (7): 107-134.
- CUNBUR, Müjgân (1977). "Cimcime Sultan Destanı", *Türk Folkloru Araştırmaları Yıllığı 1976*, Ankara: Kültür Bakanlığı MFAD Yay., 39-54.
- DİLEK, İbrahim (2010). "Sibirya Türk Destanlarında Kahramanın Yeraltı ve Gökyüzü Dünyalarıyla İlişkileri Üzerine Bazı Tespitler", *Millî Folklor*, Yıl: 22 (85): 46-56.
- DUYMAZ, Ali (2001). *Kerem ile Aslı Hikâyesi Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- Ebû Ca'fer Muhammed Bin Cerîrû't-Taberî (t.y.). *Tarih-i Taberî*, C. II, (çev. M. Faruk Gürtunca), İstanbul: Sağlam Yay.
- ELÇİN, Şükrü (1997). "Göçebe Türk Destanlarında Ölüp-Dirilme Motifi", *Halk Edebiyatı Araştırmaları*, C. I, Ankara: Akçağ Yay., 61-62.
- ELÇİN, Şükrü (2000). *Kerem ile Aslı Hikâyesi*, Ankara: Akçağ Yay.
- ELIADE, Mircea (1999), *Şamanizm*, (çev. İsmet Birkan), Ankara: İmge Yay.
- ERGÜN, Cemal (2006). *Kuran'ın Cennet ve Cehennem Anlayışlarının Diğer Dinlerle Karşılaştırılması*, Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi).
- GÖLPINARLI, Abdülbâki (1996). *Nasreddin Hoca*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- HARMAN, Mürüvet (2012). "Başlangıcından 17. Yüzyıla Kadar İslam Minyatür Sanatında Bazı Cehennem Tasvirlerinin İkonografisi", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (29): 173-195.
- KOÇİN, Abdülhakim (2009). "Divan Şiirinde Hz. İsa", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XI (19): 69-104.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad (2004a). *Edebiyatı Araştırmaları*, C. II, (hzl. Orhan Köprülü), Ankara: Akçağ Yay., 2. bs.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad (2004b). *Türk Edebiyatı Tarihi*, (hzl. Orhan F. Köprülü), Ankara: Akçağ Yay., 6. bs.
- KUTLAR, Fatma Sabiha (2011). "Menkabet-i Penc Keşî", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, (58): 21-48.
- MAHMUT, Enver (1986). "Dobruca, Kırım ve Nogay Türkleri Destanlarının Özellikleri", *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, C. II, Halk Edebiyatı, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı MFAD Yay., 237-244.
- MAZIOĞLU, Hasibe (1992). "Divan Edebiyatında Hikâye", *Doğumunun Yüzüncü Yılında Ömer Seyfettin*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 19-36.

- MERHAN, Aziz (2013). "Dâsitân-ı Cümcüme: Anadolu'da Türk Diliyle Yazılmış İlk Cümcüme Sultan Destanı", *VI. Uluslararası Türk Dil Kurultayı Bildirileri*, 20-25 Eylül 2008, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.: 3133-3146.
- OCAK, Ahmet Yaşar (1983). *Bektaşî Menâkıbnâmelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri*, İstanbul: Enderun Yay.
- OCAK, Ahmet Yaşar (2013). *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*, İstanbul: İletişim Yay.
- OKUMUŞ, Ömer - KALKIŞIM, M. Muhsin (2008, Kasım). "Klasik Türk Şiirinde Hazret-i İsâ Kavramı", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi - The Journal of International Social Research*, C. I (5): 534-546.
- OY, Aydın (1987). "Kerem ile Aslı Hikâyesindeki Kuru Kafa ile Kendiliğinden Yanma Motifleri Üzerine", *III. Uluslararası Türk Halk Edebiyatı Semineri*, 7-9 Mayıs 1987, Eskişehir, Eskişehir: Yunus Emre Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Yay., 287-296.
- ÖGEL, Bahaeddin (1971). *Türk Mitolojisi*, C. I, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- ÖNLER, Zafer (1991). "Manzum Halk Hikâyelerinden Cümcüme Sultan", *Fırat Üniversitesi Dergisi (Sosyal Bilimler)*, C. V (2): 351-367.
- ROUX, Jean-Paul (1999), *Eskiçağ ve Ortaçağda Altay Türklerinde Ölüm*, (çev. Aykut Kazancıgil), İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- SEYİDOĞLU, Bilge (2006). *Erzurum Masalları*, İstanbul: Dergâh Yay.
- STEINGASS, Joseph (1892). *Persian-English Dictionary*, London.
- ŞAHİN, Halil İbrahim (2010). *Türkmen Destanları ve Destancılık Geleneği*, Konya: Kömen Yay.
- TANSEL, F[evziye] A[bdullah] (1970). "Cümcüme Sultân Ottoman Translations of the Fourteenth Century Kıpçak Turkic Story", *Archivum Ottomanicum*, C. II, 1970, 252-269.
- TULU, Sultan (1987, Ağustos). "Kerem ile Aslı Hikâyesinde Diriltme Motifi", *Türk Dili - Dil ve Edebiyat Dergisi*, C. LIV (428): 102-109.
- TÜRKER, Çiğdem (2011a). "Manzum Halk Hikâyeleri İçerikli Bir Yazma Eser", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 12 (21): 256-265.
- TÜRKER, Çiğdem (2011b). *Manzum Halk Hikâyeleri (İnceleme-Metin-Dizin)*, Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi).
- TÜRKMEN, Fikret (1983). *Tahir ile Zühre*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.
- URAZ, Murat (1967). *Türk Mitolojisi*, İstanbul: Hüsnütabiat Matbaası.
- YILDIZ, Naciye (1995). *Manas Destanı (W. Radloff) ve Kırgız Kültürü ile İlgili Tespit ve Tahliller*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- ZARİÇ, Mahfuz (2007). "Kirdecî Ali Kesikbaş Destanı'nın Metin Merkezli Temel Halkbilimi Kuramları Açısından İncelenmesi", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 22 (1): 199-216.